

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՈԳԻՆ ԱՐԵԻՄՏԱՆՍԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Մասնակի վերլուծումը կրօնական կեանքին ու հասկացողութեան Արեւմտահայ գրականութեան մէջ, անոր դէպի պարզացում կատարած անկումներու ու բարձրացումներու ելեւէջներուն, ուր պատմութիւն մը կայ շինուած, նոր՝ իր բոլոր պայմաններով, ու տարբեր՝ հին օրերու մեր կրօնական գրականութեան կերպերէն ու հասկացողութենէն, պահանջ մըն է այսօր, երբ հարկւր տարիներու այդ շրջանը կը պատաստուի փակուիլ պատմութենէն ներս:

Հեռու չենք այդ շրջանէն, դատումներու խարխալումով քաղելու համար, քանի որ մեր օրերու պատմութիւնը անոր վախճանէն կ'առնէ իր սկիզբը, առանց կարելու երկուքը զօգոյ կապը, ու թարմ են տուիքները անոր մօտենալու կարելիութիւններուն գիրքերով ու թերթերով:

Ժամանակը կանխած ըլլալու արտօրանքի մը մեղքն ալ է կայ հոս, իրողութիւնները իրենց վերջակէտէն գիտելու իրաւունքի պահանջքին, քանի որ մեզի նախորդուած այդ դարը շերտներու կապուած իրողութենէ մը կը նայի մեզի, իր պատմութիւնը արձանագրուած տեսնելու փափաքին մէջ:

Պէտք է վախճալ ուրեմն մօտենալէ այդ շրջանին, տալու անոր գիմազիքը, ընդգծելու կատարուած աշխատանքին տարողութիւնը, ու ճշդելու արժէքը գործին, որուն կապուած մնաց ամբողջ սերունդի մը կեանքը, իր բազմապիսի պահանջներուն մէջ:

Բայց, ամէնէն առաջ, կանխելու համար յուսախաբութիւն մը, պէտք է ըսել թէ միջադպրոցն չափանիշը պէտք է ըլլայ մերը անոնց արժէքներուն մօտենալու պահուն, իր նոր կազմաւորութեան մօտող այդ գործին համար, որ իր ընթացքը զարգացման կապիւէ աւելի, իր սկիզբը կը ձեւէ պայմաններու դժնդակ ու աններող կարելիութիւններէն, դեղեկոտ ու անորոշ քայլերով:

Կը բացատրուի ուրեմն, երբ հարկւր պարտան այդ խոշոր թիւէն կարելի է'ըլլար

զուրա քաշել որեւէ կազմակերպուած աշխատանք, ստեղծելու կրօնական գեանքի վրայ կեանք մը և գրականութիւն մը իր լիութեան հասնելու սահմանին մէջ:

Գրական հարստութիւններով բնորոշուած շրջաններ, որոնցմով հարուստ են այնքան եւրոպայի հին ու նոր մեծ ազգերը, հրաշքներու չէ որ կը կապուին ստեղծելու համար արուեստի գործերով յատկանշուած իրենց գարիքը: Ինչ շրջանները ունին իրենց արդիւնաւորութեան պատճառները, որոնք կրնան նոյն ըլլալ ամէն ժամանակի ու բոլոր արուեստներուն համար, բայց ժամանակին ու մարդերուն քմահաճոյքէն փրթած պատահականութիւններ չեն երբեք, ու կը կապուին պայմաններու իրենց իսկական արժէքներուն դալէ առաջ:

Քաղաքական տեսակէտով խաղաղութեան շրջաններ չեն անոնք անպայման, որովհետեւ խաղաղութեան ու պատերազմներու մէջ հաւասարապէս արուեստը կըրնայ նայիլ իր զարգացումին, եթէ նոյնիսկ այս վերջին պայմանէն աւելի մեծ նպատակի դար պատմութեան ճոխացումին:

Պատմութեան մէջ յեղափոխութեան շրջանները իրենց քանդածներուն հիացումովը չէ որ կ'ապրին: Կոխի ու փոթորկումներու այդ օրերէն հանճարներ կան ծնած Ժ.Գ. դարու օրինակին փաստովը, ուր դէպի լայն զարգացում կը տարուին բանաստեղծութիւնը, մաթեմատիքը, աստղագիտութիւնը, բնական գիտութիւններն ու իմաստասիրութիւնը, մինչ զարը կը տուայտի իր կատաղի պայքարներուն մէջ՝ կրօնական, քաղաքական, գրական ու գիտական:

Երեւոյթը իրական է այնքան ու բեղմնաւոր կրօնական կեանքի ու գրականութեան համար: Հոս նոր շեշտ մը կ'առնէ կրօնական կեանքը պայքարին մեծութեան ուղիղ համեմատութեամբը:

Ի՞նչ կը մնար մեզի եթէ մերկացնէինք եկեղեցին գրեթէ իր պատմութիւնը կազմող վէճերու ու պայքարներու տարբերէն: և ո՞ւր կը մնար այն զարգացումը և կենսունակութիւնը եկեղեցին եթէ քալած ըլլար ան հալածանքներու ու մերժումներու հրկիզումին մէջէն, որոնք ստեղծեցին պայմանները իր բանաձեւուած կազմաւորութեան և գիտականացած ու սխ-

տեմի վերածաւած գաւառաբնակիւններն, Հերձուածներն ու հերետիկոսները նոյն ծաւալով կը նպաստեն այն դարդացումին որ կը կատարուի իրենցմէ դուրս՝ բայց իրենց աւերակներուն մէջէն, իրենց փուշ-դուռներէն գլխով ու նպաստով, եկեղեցիին զօրացումը իր թշնամիներու առատութեան սպասն է լոկ, որոնք կը պարտաւորեն զայն պայքարի, ու այդ պայքարէն կը ծնի եկեղեցիին կեանքն ու արժանիքը։ Այդ պայքարներէն դուրս ապրող եկեղեցիին իր զիտակցութեան մահացումը կը պատրաստէ կաթիլ կաթիլ ու ամէն օր, իր ժառանգութիւնը իրբեւ հնազրիտական արժէք մատուցանելու վաղուան՝ վրիպած ճակատագրով։

Եկեղեցիին թշնամիներ չունի ոչ հալածողներուն, ոչ անհաւատներուն, ոչ հերձուածողներուն, ոչ ալ հայհոյողներուն մէջ։ Թշնամին լայնատարած կը պառկի անտարբերներուն քով միայն, որոնք չունին կիրքը պայքարին թեր կամ ղէմ, հետաքրքրութիւնը՝ ընդունելու կամ ուրանալու, ու արժանիքը՝ հայհոյելու կամ պաշտելու գանդով։ Իր գոյութիւնը խաղաղութեան կապող եկեղեցիին կրնայ ըլլալ պատմութիւն մը հին ազգերու շարքին ու ճակատագրին ցանկին անցումով։

Բ. և Գ. դարերու եկեղեցիին ջատագովական գրականութիւնը պայքարներէն ծնած արդիւնք մըն է պատկանելի ու խոր, որ իր հետքը կը հասցնէ մինչև ԺԶ. դարու դուռներուն, վերջին վրէժը պոթկալու իր սանձարձակ եռուզեփն մէջ։ Այդ շրջանէն սողին սուրբգրական մեկնութեան ու հասկացողութեան լայն զարգացումը արդիւնք է դարձեալ Բողոքական մեծ հերձուածին՝ իր գերին զիտակցութենէն վրիպած ու կրօնական ոգիին հասկացողութենէն հեռու ապրող Լատին եկեղեցիէն։

Այդ բոլոր պայքարները, պէտք է մոռնալ, կ'ըլլան բնիկ երկրի մը տեղացիներուն մէջ, որոնք մտահոգութիւնն իսկ չունին փնտռելու իրաւունքը հողին ուր կարենան փոխադրել պայքարին թատրը։ Ու հայրենիքը, որ պարտաւոր ունենցիրն է այդ վէճերուն, լայրժուռ գետին մը չէ բնաւ պայքարը մերժելու կամ լռեցնելու քաղաքացիական իրաւունքով, փաստ մը ևս տուած ըլլալու համար եկեղեցիին զօրաւորութեան իր անբռնաբարելի կռուանին մատանշումով։

Մատանշուած պայմաններու կարելիութիւններէն հեռու մնացած իրողութիւն մը չէ հին օրերուն Հայաստանի մէջ կատարուած զործը իր կրօնական երկոյն վրայ։ Օտար չէ հոն երկիրը՝ իր իշխանութիւնով, մարդերով ու նաև ձգտութիւնով։ Մշակոյթը արդէն չունի կրօնականէն գատորշուող նկարագիր, իր գրականութեամբ, ճարտարապետութեամբ, մինչև իր հերոսներով։ Դպրոցները վանքեր են արդէն իրենց կրօնաւոր ուսուցիչներով, որոնք մինչև Ժ. դար մենաշնորհը կը վայելեն այդ իրաւունքին, ու անկէ ալ ետք։

Որի՞ բայց ամբողջական բարիքներու այս մատուցումին առջև մեծ պահանջներու դժուարութենէն չէ որ կ'անցնի կրօնական ուղին զարգացումը իր դերին զիտակից թաւալումով մը։ Ու մարդիկ առիթներու ակնկալութեան չեն կապուած իրենց եռանդին մինչև պուտ մը արժանիքը իրբեւ արդիւնք արձանագրելու այդ օրերու պատմութեան մէջ։

Միջավայրին անժայտ յորդութիւնը ղէմքեր կը կառուցանէ մինչև օտար լեզուներէն, բաւական է որ անոնք ցուպ ի ձեռին ու պատմութեան մը շաղկապ մտնեն հայ հողին ներս տուն մը սաղմոս փափալու, կամ հեթանոս անուն մը իրենց անէծքին փաթթեալ մարգարէական վճռականութեամբ։

Ու դեռ՝ հայրապետներ, որոնք պիտական գահը իրենց վճիռներուն հրամանաւ կատար պաշտօնատուներու են վերածած, հալածելու, աղուիսադրում խաբանելու ու երկրի սահմաններէն տարագրելու իրենց հրամաններուն ի գործադրութիւն։

Երջանիկ այդ օրերը։

Փոխադրեցէք հիմա պատկերը ԺԺ. դարու իր նոր շրջանակին մէջ, ուր նոր աշխարհ մը կը քացուի հին ու նոր մարդերով, բայց պայմաններու աշխարհ տրամադրութիւններով։ Հոս շրջուած է ամէն ինչ անգլիտակից կազմակերպութեամբ մը ճիգերու յաջողութեան ղէմ։ Կարելի էն օգտուելու բոնադատութեան պայքարը չէ այս միայն, որմէ փրցուած ամէն պատառ, պատմութեան մը հետ, պիտի կցուի ամբողջը շինելու համար։ Հոս կայ տուաշտանքը անկարելին ճեղքելու, ցանցերը բրկաւելու և բացատառներու վրայ կանգնելու։ Մայր երկրին բարիքները՝ ժխտող ազգայններ են հոս, ու չմոռ-

նանք որ օտարի իրաւունքի ամէնէն զարգացած հասկացողութեան վերածուեցաւ թուրք հողին վրայ մանաւանդ:

Կառավարութիւնը անտարբեր դիտողը չէ որեւէ մարդի վրայ կոտորուած աշխատանքի, բայց մանաւանդ երբ կրօնական զգեստաւորում ունի ան: Պետութիւններ լաւ գիտեն հողինը քաշուած հաւատալիքներու թելին վրայ լարել իրենց դիւանական ծրագիրները, այդ լարերու խաղին կապելու համար հասարակութիւններուն միամտութիւնը, ու ի հարկին քակելու կծիկը, ինքնաստեղծ ուղեւորին բանտումին տանելու զանաւ: Ծահերու բխումէն որսացուած տարրն է ուրեմն ամբողջէն փրթած՝ ու կտոր կտոր այս հողին վրայ նետուած սերունդը օրուան, որ իր ձեռք-տուններուն յուսախաբութիւնը կը ծամծմէ ամէն օր նոր սկիզբի մը մասին մտածելու իր միանգամայն յամոզութեանը մէջ:

Կ'իյնան սերմերը առատ ու յօժար, անդիմադրելի խորշակին դիմաց, ու բերքը՝ եթէ կայ, վտիտ է այնքան, յաջորդին սերմնացուն չմատակարարելու աստիճան:

Հոս չի վերջանար տագնապին մտահոգութիւնը: Երկիրը չէ փոխուած միայն: Ժամանակը իր նոր պահանջներուն ու ըստիպումներուն տակ առած է մարդերը: Կարելի չէ մտնել հողինը ներս հին բառերէն հաւաքուած իմաստներով անորոշէն կախուած մարդերը բերելու համոզումի մը գիտակցութեան: Հայրենիքին աւանդութիւններէն փրթած՝ ու նոր աշխարհի մը պարտադիր պահանջներուն դիմաց տարուբերող սերունդը կանչելու ձայնին առանց տալու նոր նկարագիր մը, կարելի չէ նայլ սպասուած արդիւնքի մը, պատմութեան մէջ տեղ տալու համար անոր:

Պահանջքին պատրաստութենէն հեռու մնացած մարդերուն յանձնել սովորութիւններու կիրարկութիւն մը ի գործ դնելու աշխատանք մը, ունայն վաստակ մը ըլլալէ անդին կ'անցնի, չլիջելով տակաւին վտանգը որ ուժացում յառաջ բերելու անխուսափելի հետեանքն է գործելու նման կերպին:

Հետեաբար աւելի քան ժամանակն է լսելի ըլլալու համար լուրջ պատրաստութեան պարտադրանքին հրաւիրել մարդերը, մտնելէ ետք անոնց հողին լեցուելու տրամադիր ընդունելութենէն ներս, ուր

փոխուած չափ բան կայ նոր աշխարհի մուտքին առջև, որ սակայն ընդհանուր զարգացումէ մը հեռու ապրող վիճակ մը չէ ամէն պարագայի: Ընդհակառակը: Երբեմնի աւանդութեան կախարդանքին զաղանիքին կապուած իրողութիւնները իրականութեան լոյսին ու բացատրութեան բերուած են հոս, ու հանիներու սպառնալիքներուն վրայ հիւսուած պատուիրանները քակուած են թել թել՝ հաճելիին դարաստաններուն առջև հմայական գունաւորումներով: Հոգէն զատ աշխարհ մը կայ հոս նոր, շարժող, բազմախառն ու խաբող: Բայց ասոնց կողքին սերունդ մըն ալ կայ Եւրոպայի վարժարաններէն բերած իր զարգացումովը, որուն հիմունքները Յեղափոխութեան ջիւղեւանգութենէն չեն սթափած տակաւին: Աւելին. այդ ուղիին արտայայտութեան և անոր ծաւալումին հաւատքը իրենց հետ ճամբու դրուած մեծ առաքիւնութիւնն է գիտութենէն աննուաճ դէպի արեւելքի մեծ կեդրոնը:

Եւրոպայի ուսանողներէն շատերը եթէ մոռցան իրենց վկայականները հետեւինին բերել հոս, Եւրոպան կապկելու ունակութիւնը վկայականի պէտք չունեցաւ բնաւ հին արժէքներու հանդէպ հեգնութիւնն ու արհամարհանքը իբր այդ ծառայեցնելու, Դադլիոյ ոստանին մէջ վատնուած հարիւրներուն հաշիւը պատրաստելու առիթով:

Ուրիշ կերպ չեղաւ Եւրոպայի Յեղափոխութեան սերունդին կեցուածքը կըրօնական կամ այլ սրբութիւններու հանդէպ: Փանդելը ընդհանուր նկարագիրն է յեղափոխութիւններու, ու ներուած է վերակազմութեան խանդերու այդ րոպէին ի մտի չունենալ անպատճառ նորին նախագիծը: Յեղափոխութեանց յաղթանակները աւերակներուն վրայ արդէն իսկ ծափահարելի են: Նորին կառուցումը այդ յաղթանակին մաս չի կազմեր անպատճառ: Մեւրիներէն չէր որ պիտի գար սրբազրութիւնը: Հովը անցաւ մեր վրայէն ալ, հող չէ թէ քիչեր վերցուցին զուխնին:

Հիմա նայինք արդիւնքին որ պայմաններու այս նոր կուտակումէն յառաջ եկաւ մեր մէջ:

Պ. Վ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

(Ծարաշակելի)